भारतीय समाजातील 'सोशल मिडिया' : एक बदलते व्यक्तीमत्व

प्रा. गव्हाणे राजेंद्र रामचंद्र
ठाणे (पश्चिम)ण

प्रस्तावना :—

सोशल मिडियामुळे मानवी जीवनात अनेक बदल घडून येत आहेत. नागरी पत्रकरिता वाढीस लागण्यासाठी सोशल मीडिया हे उपयुक्त ठरले आहे. सोशल मीडीयाच्या माध्यमातून जनहिताचे निर्णय किंवा सरकारी योजनांची माहिती शासनाला किंवा विद्यापीठ संस्थानाही देता येईल. आज संपूर्ण जगात सोशल नेटवर्कींगच्या माध्यमातून उपयोग केला जात आहे. इलेक्ट्रॉनिक माध्यमे व वृत्तपत्र माध्यमांनीही मागे राहून चालणार नाहीत. सोशल मीडीया द्वारे प्रिन्ट मिडिया वार्ताचे स्त्रोत विकसित करु शकेल. लोकांच्या हिताच्या किंवा शाश्वत विकासाच्या वार्ता सोशल मीडीया देईल. या सोशल नेटवर्कींगच्या माध्यमांतून विकासाभिमुख चळवळी व सामाजिक परिवर्तनाची चळवळ गतिमान करता येईल व विकास आंदोलने व लोकांच्या प्रतिक्रिया किंवा अभिरुची जाणून घेता येणार आहेत. इलेक्ट्रॉनिक माध्यमे व मुद्रित माध्यमे यांना देखील पूरक सोशल नेटवर्कींग मिडियाचे महत्त्व किती आहे. सोशल मिडियामुळे माध्यमांचे व्यक्तीमत्त्व बदलत आहेत.

आजचे युग हे स्मार्ट सोसायटीचे व नवीन माहिती तंत्रज्ञानाचे आहे. सोशल मीडियामुळे माहितीचा प्रचंड वेग वाढला असून आपण आपली प्रगती व विकास गतिमान केला पाहिजे. माध्यमांनी निरनिराळी तंत्र आत्मसात केली पाहिजेत. फेसबुक, ई—मेल, चॅटींग हा इंटरनेट विश्वाचा विषय आहेत. माहितीच्या वेगाच्या विषय निघाला की इंटरनेटची किमया पुढे येते. आणि इंटरनेट विषय आला म्हणजे सोशल नेटवर्कींगचा हॉट विषय चर्चीला जातो.

सोशल मीडीयाची संकल्पना :—

इंटरनेट हे एक अतिशय उत्तम व प्रगत माध्यम आहे. जगातील कोणत्याही विषयांची माहिती इंटरनेट वेब मीडिया कडून मिळते. आपले ज्ञान अद्यावत करण्यासाठी याच इंटरनेट मीडियाचे तज्ज्ञ लोक व युवापिढी वापर करुन उत्तम प्रकारे नेटवर्कींग करीत आहेत. संपूर्ण विश्वातील लोक सोशल मीडियाकडे धावत आहेत. समाज जीवनावर प्रभाव टाकणारा घटक म्हणून सोशल नेटवर्कींग अर्थात सोशल मीडियाकडे पाहिले जाते. म्हणूनच या माध्यमाला सामाजिक परिवर्तनाचे अभियांत्रिकी माध्यम म्हटले जाते. सोशल नेटवर्कींगच्या माध्यमातून वृत्तपत्रे, चॅनल्स, रेडिओ, टेलीविजन, मासिके, ग्रंथालयातील

पुस्तके मोठया प्रमाणात उपलब्ध आहेत. सोशल मीडियाला वाचक व श्रोते आणि प्रेक्षक मिळू लागले आहेत. त्यामुळे सोशल मीडियाचा वापर अधिक वाढला आहे. सोशल मीडिया म्हणजे मॉडर्न चहाची टपरी, जिथे एकाच व्यासपीठावरुन सर्व समाजातील लोकांशी संवाद साधता येतो. असे मुक्त संवादाचे व्यासपीठ म्हणजे सोशल मीडिया होय.

माध्यमांचे बदलते व्यक्तीमत्व :—

आदान प्रदान करण्यास सोशल मीडिया उपयुक्त माध्यम आहे. या सोशल नेटवर्कींगच्या माध्यमातून अगदी सहजरित्या संवाद साधता येतो. त्यामुळे वेळेची बचत होते. नागरी समाजातील प्रश्न व समस्या आणि उपक्रम यांना वाचा फोडता येते. म्हणूनच हे खुले व्यासपीठ सामाजिक प्रश्न सोडविते व वैचारीक प्रबोधन करते. आज सोशल नेटवर्कींग मुळे सायबर समाज हा विषय आज मानवी जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात आपला जम बसवित आहे. सोशल मीडिया अर्थात सोशल नेटवर्कींगच्या माध्यमातून आज ई—कॉमर्स, ई—प्रशासन, ई—मेल, बँकींग, स्मार्ट हाऊसेज, ई—एक्झाम,

ई—लर्निंग इत्यादीला सोशल मीडियामुळे प्रोत्साहन मिळत आहेत. इंटरनेटच्या माध्यमातून सोशल मीडिया बाजारपेठेत उत्पादनाचे मार्केटिंग करीत आहेत. सोशल मीडिया उद्योगात फेसबुकचा निर्माता झुबेर मार्कने मोठी गरुड झेप घेतली आहे. भारतात अनेक भाषा बोलल्या जातात. वैश्वीक ज्ञानाचा साठा इंटरनेटवर प्रामुख्याने इंग्रजी भाषेत उपलब्ध आहे. गुगल सारखी सोशल नेटवर्कींग सर्च इंजिनने भारतीय भाषां मध्ये अनुवादाचे सॉफ्टवेअर विकसित केले. भारतात इ.स. २०१४ पर्यंत इंटरनेटचा वापर करणाऱ्यांची संख्या ३०० दशलक्षांवर जाऊन पोहचेल असे गुगलचे कंट्री हेड राजन आनंदन यांनी वॉल स्ट्रीट जर्नलला सांगितले आहे. याचा अर्थ इंटरनेटच्या माध्यमातून सोशल मीडियाचा विकास भारतात होत आहे. तंत्रज्ञानाचा नवा अविष्कार म्हणजेच सोशल मीडिया होय. ‘‘ज्ञानापर्यंत पोहोच’’ (ंबबमे जव ादवूसमकहम) हे या माध्यमांचे वैशिष्टय म्हणावे लागेल. इंटरनेट केवळ माहिती घेण्यापुरती सेवा राहिलेली नसून संसूचना, शिक्षण, सामाजिक अभिसरण (ेवबपंस छमजूवता), व्यापार, राजकीय आंदोलन यांचा अविभाज्य भाग व सांस्कृतिक विकास आंदोलनापर्यंत त्याची व्याप्ती झालेली आहे.

भारतातील अण्णा हजारे यांचे लोकपाल आंदोलन, पाकिस्तानातील शिक्षण कार्यकर्त्या मलाला युसूफजईचे माध्यमातून स्त्री हक्क आंदोलन यात फेसबुक पासून इलेक्ट्रॉनीक मीडियाचे फार मोठे योगदान राहिलेले आहे. सोशल नेटवर्कींग ही संकल्पना डिजिटल माहिती तंत्रज्ञानामुळे सर्वत्र रुजू लागली आहेत. सोशल मीडियाद्वारे मॅरेज होऊ लागले, याचे उदाहरण म्हणजे फेसबुकद्वारे प्रेमप्रकरणातून विवाह होऊ लागले आहेत. जिवलग मित्र, मैत्रीणींशी किंवा अनोळखी व्यक्तींशी संपर्क ठेवू शकता. आजकाल वेबब्लॉग व सोशल नेटवर्कींग साईटवर अपडेट करतांना ही लोक गुगल

ट्रेडिंगचा विचार करतात. हा व्टिटरच्या युजर्सचा टिवटिवात गुगल ट्रेडच्या आधारावर जगभरातल्या लोकांपर्यंत पोहोचावा यासाठी व्टिटरने हॅशलॉजी सुविधा उपलब्ध करुन दिली.

त्यामुळे फेसबुक आता व्टिटरला फॉलो करतात. माहिती युगात फेसबुक अनेकांच्या जगण्याचा भाग झाले असून, नैराश्य आल्यावर अनेक जण फेसबुकवर स्वत: टाकलेले जुने फोटो पाहत असल्याचे संशोधनात दिसून आले.

सोशल मिडीयाची विविध क्षेत्रातील भूमिका :

सोशल मिडीया हे समाजाशी सुसंवाद साधण्याचे एक ऑनलाईन माध्यम आहे. जीवनाचा प्रत्येक पैलू या माध्यमातून जाणून घेता येतो. विविध क्षेत्रातील जवळपास ५०० पेक्षा जास्त संकेतस्थळ आज इंटरनेटवर उपलब्ध आहेत. संशोधनाचे क्षेत्र असो अथवा शिक्षणाचे क्षेत्र, वित्तीय क्षेत्र असो अथवा व्यावसायीक प्रत्येक क्षेत्र सोशल मिडीयाच्या परिघा मध्ये येते. त्यांची थोडक्यात चर्चा खालीलप्रमाणे करता येईल.

१) शिक्षण आणि संशोधन क्षेत्रातील भूमिका :

शैक्षणिक व संशोधनाच्या क्षेत्रात सोशल मिडीयाची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची राहिली आहे. विद्यार्थ्यांची शिक्षणातील व संशोधनातील आवड निर्माण करण्यात सोशल मिडीयाला यश प्राप्त होत आहे. ऑनलाईन ज्ञान अर्जीत करण्यात विद्यार्थ्यांना जास्त रस असलेला आढळून येतो. कोणत्याही विषयाची माहिती आज ऑनलाईन स्वरुपात प्राप्त करता येणे शक्य आहे. विद्यार्थी पालक आणि शिक्षक यांच्यात सुसंवाद निर्माण करण्याचे एक प्रभावी साधन म्हणून सोशल मिडीयाकडे पाहिले जाते.

२) व्यावसायिक क्षेत्र :

एखादया व्यावसायिकासाठी स्वत:च्या उदयोगाचा विस्तार करण्यासाठी व आपल्या उदयोगास संपुर्ण जगात पसरवण्यासाठी सोशल मिडीयापेक्षा प्रभावी माध्यम असूच शकत नाही. काही संकेतस्थळ नाममात्र शुल्क घेऊन उदयोगाची जाहीरात करीत असतात, ज्यामुळे आपला उदयोग फक्त आपल्या शहरा पुरताच नाही तर संपुर्ण देशभर व देशाबाहेर देखील विख्यात होण्यास मदत होते.

३) वैदयकीय क्षेत्र :

आज घडीला वैद्यकरय क्षेत्रातील तज्ञ सुध्दा या सोशल मिडीयाच्या क्षेत्रात रस घेत आहेत. यात सहभागी आहेत. वैद्यकीय क्षेत्रात शिकणारे विद्यार्थी त्यांच्याशी संबंधीत असलेले ज्ञान हे ऑनलाईन स्वरुपात या सोशल मिडीयाच्या माध्यमातून प्राप्त करत आहेत. याचा फायदा रुग्णाना देखील होत आहे. सोशल मिडीयाच्या माध्यमातून रुग्ण आपल्या आजाराविषयी तज्ञाकडून सल्ला घेवू शकतात ते सुध्दा घरी बसून. डेलीस्ट्रेंथ, पेशंट लाइकमी या सारखी संकेतस्थळे वैद्यकीय क्षेत्रात वैद्यकीय ज्ञानाचा प्रचार व प्रसार करत आहेत.

४) शासकीय क्षेत्र :

सोशल मिडीयाची अत्यंत प्रभावी व उल्लेखनीय अशी भूमिका आढळून येते ती राजकीय क्षेत्रात अण्णा हजारे यांच्या जनलोकपाल बील आंदोलनास मिळालेल्या प्रचंड

लोकप्रियते मध्ये सोशल मिडीयाचा सिंहाचा वाटा आहे. व्टिटर, फेसबुक यासारख्या संकेंत स्थळाच्या माध्यमातून जगातील कानाकोपऱ्यातून लोक या अभियानास पाठींबा देत होते.

निष्कर्ष :— सोशल मीडियामुळे सामाजिक अभिसरणाची प्रक्रिया गतीमान होते. अमेरिकेत सोशल नेटवर्कींगद्वारे सोशल मीडियाचा विकास झाला असून भारतात मात्र या बाबत फारशी जागरुकता नसली तरी स्वयंसेवी संस्था आणि इलेक्ट्रॉनिक माध्यमे व प्रिन्ट मीडिया सोशल मीडियांचा वापर वार्तांचा व घटनांचा स्त्रोत म्हणून वापर करीत आहेत. तरुण—तरुणीं मध्ये सोशल मीडियाची क्रेज निर्माण झाली आहे. नव्या माहिती तंत्रज्ञानाचा भारतीय वृत्तपत्रे, इलेक्ट्रॉनिक मीडियाला पारंपारीक तंत्रज्ञान कार्यप्रणालीचा वापर करतांना आधुनिक तंत्रज्ञानाचा संगम करावा लागेल. स्वत:च्या वेब साईटस् विकसित कराव्या लागतील. सोशल मीडियाचा आधार घ्यावा लागेल.

सोशल मीडियामुळे अमेरिकेतील ओहियो राज्यातील एका बलात्कार प्रकरणात दोन फुटबॉल खेळाडू दोषी ठरले. सोशल मीडियामुळे दोषींना शिक्षा झाली. काही ब्लॉगर्स आणि इंटरनेट साईटची हॉकिंग करणाऱ्या ऍनॉमिमस नावाच्या गटाने लोकांचे लक्ष वेधले. सोशल मीडियामुळे ते चव्हाटयावर आले. मोबाईल एस.एम.एस., ऑनलाईन व्हिडीओ आणि सोशल मीडियातून चांगलेच प्रकरण गाजले होते. त्यामुळेच सोशल मीडियाची ताकद वाढली आहे. क्रिकेट व चित्रपट जगतात ही सोशल मीडिया वापरायचे प्रमाण वाढले आहे. मोबाईल मीडिया हे सातवा मीडिया असून यात जगातील सर्वच माध्यमे समाविष्ट आहे. सोशल मोबाईल मीडियाचा वापर इंटरनेट सोशल नेटवर्कींग साईटस् करीत आहेत.

संदर्भ सूची :—

१) अरविंद कुमार—इंटरनेट जर्नालिझम, अनमोल प्रकाशन, नवी दिल्ली, प्रथम आवृत्ती २०११, पृ—२४६

२) कप्लन ऍण्ड्रेस एम.—यूजर्स ऑफ वर्ल्ड, युनीट द चॅलेंजस ऍण्ड आपाच्युनिटी ऑफ सोशल मीडिया, बिझनेस हरीजन्स वॅल्यूम ५३, इश्यु १ पृ. ६१.

३) चंद्रकांत सरदाना —जनसंचार कल आज और कल, ज्ञानगंगा प्रकाशन नई दिल्ली. प्रथम आवृत्ती २००४, पृ.१०२

४) धनवूथाम श्रीवास्तव —प्रिंट मीडिया की नई तकनिक, योजना पत्रिका, सितंबर २०१२, पृ.२८.

५) राजेश प्रिय दर्शी माध्यम कैदसे मुक्त हुई खबर, मीडिया मीमांसा, अपैल —जून २००८, पृ. २९

६) अरविंद कुमार— डिजिटल मीडिया ऍण्ड ब्लॉग जर्नालिझम, अनमोल प्रकाशन, नवी दिल्ली, प्रथम आवृत्ती २०११, पृ—२५५.